

Britt Haarlov: *The Half-Open Door. A Common Symbolic Motif within Roman Sepulchral Sculpture.* Odense University Classical Studies. Vol. 10. 1977. 174 stran textu včetně katalogu, majetně a všeobecného rejstříku, 27 ilustrací k textu a 62 ke katalogu.

Studie, v níž autorka zkoumá symbolický význam motivu dveří v antické sepulkrální symbolice, vznikla z popudu prof. H.-P. L'Orange a jako práce k získání doktorátu filozofie byla obhájena na Univerzitě v Odense r. 1976.

Monografie je prvním pokusem o komplexní shrnutí výskytu a významu tohoto poměrně častého motivu v antickém funerálním umění. S naznačením dveří nebo portálu se setkáváme ojediněle již v řeckém vázovém malířství, zejména na skupině antických bílých lékythů 2. poloviny 5. stol. p. n. l., ale daleko běžnější je jejich výskyt v etruském a římském sochařství, kdy jsou používány na náhrobních reliéfech. Studium jednotlivých druhů jejich dokladů v rozmezí 3. stol. p. n. l. až 3. stol. n. l. se B. Haarlov zabývá.

V sepulkrální symbolice naznačuje motiv dveří určitou změnu situace — v tomto případě hranici mezi životem a smrtí. Znázornění zavřených dveří se obvykle chápe jako výraz neodvratnosti smrti, kdežto otevřené dveře jsou pokládány za symbolické vyjádření vítězství nad smrtí, tedy víry ve znovuvzkříšení a věčný život. Užití pootevřených dveří stojí mezi oběma možnostmi a zahrnuje určitou dějovou situaci, jejíž význam je někde mezi oběma póly pesimistického a optimistického pohledu na smrt. Autorka postupně zkoumá jednotlivé typy památek, kde se motiv dveří uplatňuje se symbolickým záměrem, všlámá si i doplňkových motivů ve formě mytologických postav, atributů a dekorativních prvků v jejich významové souvislosti s centrálním motivem. Z těchto poznatků pak vychází při individuální interpretaci jednotlivých dokladů. Všechny druhy památek jsou probírány a charakterizovány postupně, údaje v textu jsou doloženy 27 fotografickými ilustracemi, z nichž posledních 13 se týká jen sarkofágu z Velletri. V závěru knihy je každá skupina doplněná autorkou sestaveným katalogem s 62 vybranými fotografiemi. Památky jsou rozděleny podle tvaru, funkce a způsobu výzdoby na:

I. Etruské urny (3. — 1. stol. p. n. l.) — dveře nebo brána jsou zde často naznačeny jen obrysem, nelze tedy jednoznačně stanovit, zda jsou chápány jako otevřené nebo zavřené. Častými doplňky jsou mytologické postavy jako Cháron, Furie se skloněnými pochodněmi aj.

II. Pravoúhlé urny ve tvaru chrámku (1. stol. p. n. l. — 1. stol. n. l.) — ačkoliv zde autorka uvádí všechny doklady výskytu, není možné mluvit o symbolické funkci tam, kde se objevují zavřené dveře, protože zde jsou vzhledem ke tvaru urny jen prostým architektonickým doplňkem. Symbolický význam je oprávněný jen u ojedinělých dokladů s otevřenými a pootevřenými dveřmi.

III. Malé pohřební oltáře — běžně se vyskytují od 3. stol. p. n. l. až do 3. stol. n. l. a jsou zde zastoupeny všechny typy dveří.

IV. Náhrobní stély s motivem dveří — jsou od 4. stol. p. n. l. do 3. stol. n. l. časté jak ve východním Středomoří, tak i v Itálii. V naprosté většině jsou zde použity zavřené dveře.

V. Reliéfní desky kryjící výklenek s hrobem — pocházejí především z Alexandrie, čemuž odpovídá i skutečnost, že dveře bývají doplněny motivem urea a slunečního disku.

VI. Sarkofágy — jsou nejčastější formou sepulkrálních památníků s motivem dveří. Vzhledem k různosti zastoupených typů je autorka dělí na několik podskupin:

A: Etruské — tématika zde zastoupená v souvislosti s motivem dveří je shodná s motivy v urnách. Tam, kde je v oblouku dveří naznačena postava, je možné uvažovat o otevřených dveřích. Na rozdíl od autorčina názoru, že i zde otevřené dveře mohou vyjadřovat návrat k životu, domnívám se, že etruské záhrobní představy tuto možnost neposkytují — viz např. sarkofág z Palerma, kde je uprostřed dveří zobrazena Furie s obrácenou pochodní (str. 25—26, kat. VI A 1, fig. 1), která symbolizuje vstup do podsvětí.

Mezi etruské sarkofágy řadí B. Haarlov i tak výjimečnou památku jako je sarkofág z Velletri z konce 2. stol. n. l. Není pochyb, že navazuje i na etruskou tradici, ale vzhledem k ojedinělosti typu a bohatství mytologických motivů z podsvětí a záhrobního života, by si zasloužil samostatné podrobné prozkoumání. Autorka si všlámá pouze motivu dveří, který se zde objevuje šestkrát. Dvoje zavřené dveře na průčelní straně tvoří jen architektonické pozadí znázorněného výjevu, symbolickou hodnotu mají motivy pootevřených dveří naznačující únik z Hádu mytologickou epizodou — vpravo Héraklés vyvádí z podsvětí Alkestidu, vlevo Hermés Psychopompos Prótesila-

láa. Pootevněn dveře se objevují ve středu výzdoby bočních stran sarkofágu, kde je zobrazen Héraklés přivádějící Kerbera a na protější straně mladík a stařec před pootevněnými dveřmi, tentokrát se otevírajícími dovnitř. Autorka zde uvádí výčet dosavadních pokusů o vysvětlení této scény, sama je však neposuzuje z hlediska jejich pravděpodobnosti. Nejsprávnější je zřejmě názor B. Andreae (v *Studien zur römischen Grabkunst*, Röm. Mit., Erg. Heft 9, 1963, str. 53–56), že dveře otevírající se dovnitř symbolizují vstup do Hádu, který podstupuje Héraklés ztotožňovaný zde se zemřelým. U druhé postavy se objevují podle mého názoru rysy shodné s ikonografií a gestem Cháróna na římských sarkofázích. I když byl sarkofág z Velletri publikován již několikrát, zasloužil by si podrobného z hlediska kompozičního uspořádání a vzájemné souvislosti a návaznosti motivů a jejich symbolického významu.

B: Asijské sloupkové sarkofágy — doklady zde brané u úvahy pocházejí z pol. 2. stol. n. l. do začátku 3. stol. Ve spojení s motivem dveří se zde často objevuje Attis symbolizující znovuzkříšení.

C: Západní varianta sloupkových sarkofágů — u této skupiny je symbolika dveří spojena s největším počtem doplňkových motivů jako putti, Erós, Psýché, Horae, geniové ročních období symbolizující neustálou změnu, zrod, smrt a znovuzkříšení. Ve 3. stol. se zde často uplatňuje i filozof jako symbol obecných pojmů jako „humanitas“, „philantropia“ a „sapientia“, které rovněž slouží k alegorickému vyjádření úniku před smrtí. Panely dveří bývají často zdobeny symbolicky pojatou ornamentikou.

D: Strigilové sarkofágy ze 3. stol. n. l. Jedná se jak o památky pohanské, tak již křesťanské. Ve spojení s dveřmi, zejména pootevněnými, se zde objevuje i určitý počet doplňkových motivů se stejným významem jako u předešlé skupiny. Motiv dveří je běžnější u pohanských sarkofágů tohoto typu.

Přehled památek, na nichž se uplatňuje téma dveří, končí autorka doklady ze 3. stol. n. l. Na str. 41 se sice okrajově zmiňuje i o použití dveří v symbolickém významu na slonovinové destičce s vyjevem Božího hrobu z konce 4. stol., která se dnes nachází v Britském muzeu. Tuto problematiku však dále nerozvádí a pomíjí i další obdobné doklady s touto scénou, kde je symbolická funkce dveří nesporná. Jde o části slonovinových diptychů z Trivulzijské sbírky v Miláně a v mničchovském muzeu. Motiv dveří zde navazuje na použití u sarkofágů a, i když v raně křesťanském umění vyjadřuje jinou situaci, jeho symbolický význam zůstává nezměněn.

V dalších kapitolách je pak rozebíráno použití zkoumaného motivu z hlediska jeho funkčního významu a vztahu k sepulkrálnímu umění. Autorka dochází k závěru, že dveře (zavřené i otevřené) mají vyjadřovat hranici mezi životem a smrtí. V rozlišení použitých variant se tedy u zavřených dveří jedná o vstup do Hádu a v případě otevřených či pootevněných o naznačení možného úniku z Hádu (tj. před smrtí), jež bývá zdůrazňován mytologickými epizodami z okruhu Héraklea, Alkéstidy nebo Prótesiláa.

V originále i překladu jsou uvedeny i citáty z antických autorů počínaje Homérem a konče křesťanskými autory ze začátku 5. stol. (včetně zvlášť zařazených odkazů na místa v bibli), v nichž je obrazně použito výrazu dveří pro označení hranice mezi životem a smrtí. V některých případech se sem však dostaly i pasáže, které ke zkoumané problematice nemají žádný vztah. Až do této části se B. Harlov věnuje výskytu motivu dveří ve všech třech použitých variantách. Významem pootevněných dveří se samostatně zabývá až v poslední kapitole o pojetí tzv. „přechodu na druhou stranu“ z hlediska filozoficko-náboženského. Na vývoji názorů jednotlivých filozofických a náboženských proudů v antice si ověřuje zda použití představy „dveří do Hádu“ vyjadřuje symbol neodvratné smrti, nebo, zda může obsahovat také ideu vzkříšení a pokračování existence i po smrti. Vira ve znovuzkříšení a posmrtné převtělení byla obsahem původních antických i převzatých kultů spjatých s obřady mystérií (Déméter, Dionýsos, Sabazios, Kybélé, Isis, Serápis, Mithra, orfismus atd.). Tato filozofie posmrtné spásy byla rozšířena hlavně v době císařské a navázala na ni i křesťanství. Uvedená kapitola končí zjištěním, že znázorněním motivu pootevněných dveří se v římské sepulkrální symbolice vyjadřovala možnost úniku z Hádu, tedy alegorie cesty ke spáse a věčnosti.

Práce je uzavřena katalogem památek rozčleněných do jednotlivých výše uvedených skupin. Kromě určitých menších nedůsledností v popisu dokladů (zjistitelných tam, kde je zároveň k dispozici i vyobrazení), překvapí, že se zde převážně neuvádí aspoň přibližná datace. Autorka sice při práci na tomto tématu musela projít velké množství odborné literatury i pramenů, seznámit se se značným počtem výtvarných děl, avšak svou pozornost omezuje jen na zkoumání uplatněného motivu dveří. Ostatních znalostí, ke kterým při své práci nutně musela dojít, téměř vůbec nevyužívá v praktickém přístupu k archeologickému materiálu z hlediska případného zdokonalení jeho interpretace. Spokojuje se s citováním názorů jiných badatelů, k nimž jen zřídka vyslovuje své

vlastní stanovisko. Důkladné seznámení se s uvedeným materiálem však předpokládá dosažení určitých hlubších znalostí a zběhlosti, ze které by měl vyplynout i cit pro přibližně časové zařazení dosud neurčených památek. Dále například neregistrované zvláštnosti technického provedení motivu pootevřených dveří. Z vyobrazených dokladů totiž vyplývá, že jako pootevřené směrem ven bývá naznačeno levé křídlo dveří (z pohledu diváka). Výjimku zde tvoří pouze scéna s Alkéstidou na sarkofágu z Velletri, kde jsou ovšem dveře komponovány symetricky vzhledem ke stejnému motivu použitému na levé polovině průčelní strany. Toto zjištění by mohlo eventuálně přispět k odlišení padělků od originálních antických památek. U strigilového sarkofágu kat. IV D, 11, il. 45 je naznačeno podezření, že zřejmě jde o falsum. Můžeme zjistit, že právě zde se otevírá pravá část dveří.

Ačkoliv větší část práce tvoří rozbor shromážděného materiálu, její jádro a cena spočívá především v důkladném filozofickém rozboru motivu dveří v antické sepulkrální symbolice.

Marie Pardyová

Gottfried Schramm, *Eroberer und Eingessene*, Geographische Lehnnamen als Zeugen der Geschichte Südeuropas im 1. Jahrtausend n. Chr., Anton Hersemann Verlag, Stuttgart 1981, S. 487.

Ein anspruchsvoll geschriebenes Werk wirft methodologisch wichtige Fragen auf, die neue Horizonte in der Geschichtsforschung eröffnen. Wie kann man aus den philologischen Wandlungen historische Schlüsse ziehen und zwar für jene Perioden der Entwicklung, die quellenmäßig nur spärlich vertreten sind und die schon seit hundert Jahren vieldeutige Hypothesen zulassen? Hat sich in der Entwicklung das Prinzip der Kontinuität stark genug gemacht als ob es verschiedenen Umbrüchen Stirn bieten konnte? Welche Rolle fällt dabei den Toponymen zu, die sich von der Antike bis zum Mittelalter erhalten haben und die die Toponomie als Lehnnamen bezeichnet? Sind von den inneren Umstrukturierungen der Lehnnamen historische Schlüsse zu ziehen, oder wie Schramm prägnant sagt, ist aus der slawischen Form von Solun zu urteilen, daß im VIII. Jh. die Mehrheit der Bevölkerung von Saloniki weder lateinisch noch griechisch sprach? Ist in der historischen Entwicklung der Toponomie eine gewisse Gesetzmäßigkeit zu finden oder wurden die Benennungen oder Umbenennungen von einem Zufall bestimmt? Wie hat sich dabei das politische Moment ausgewirkt? Schramm weist auf die Tatsache hin, daß z. B. die römischen Imperialentscheidungen das erwartete Resultat nicht zur Folge hatten.

Eines der Grundprobleme der Arbeit Schramms ist die Frage, wie sich die ursprüngliche Ethnika unter den neuen Verhältnissen, unter der Macht der neuen Eroberer erhalten konnten.

Heute wird niemand behaupten können, daß die römische und griechische Herrschaft das autochthone Element völlig unterdrückt hat. Es gibt bei diesem Fragekomplex auch beträchtliche Unterschiede. So bedeutete z. B. die Invasion der Slawen einen viel größeren Einschnitt als die vorhergehenden Eroberungen.

Es war eine gute Idee Schramms, alle diese Fragen der historischen Kontinuität an 200 Namen der Flüsse, Städte und Berge zu überprüfen und zwar in dem Raum, dessen Grenze im Nordwesten der Inn und der Isonzo, im Nordosten Sereth und im Süden das nördliche Griechenland und die thessalische Ebene bildet. Aus den philologischen Untersuchungen geht klar hervor, daß von einer großen Namenkontinuität im Falle der großen Flüsse gesprochen werden kann; eine viel kleinere Kontinuität ist bei den Bergen und Seen zu finden. Bei den Städten geht dann die Namenkontinuität mit der Siedlungskontinuität einher. In Nordbulgarien haben sich nur vier von fünfzehn Namen aus römischer Zeit erhalten. Einen Sonderfall stellt Albanien dar — es ist die Frage, ob sich auch hier die slawische Zwischenepoche eingeschoben hatte.

Schramm spricht von sich als einem Philologen, der zur Geschichte hinüberwechselte. In sorgfältiger Übersicht resümiert er die Methoden der Philologen aus zuständigen Ländern einschließlich Albaniens). Dabei macht er vor allem im Falle Rumäniens und Albaniens auf die Widersprüchlichkeit der einzelnen Lösungen aufmerksam, die z. B. in der Frage der Kontinuität der Rumänen in der Kontroverse zwischen den rumänischen und ungarischen Philologen (Kniezsa) in Erscheinung treten. Bekanntlich trat gegen die rumänischen Philologen und Historiker Kniezsa mit dem Einwand auf, daß die Ungaren bei ihrer Eroberungen in Rumänien in dem Grenzgebiet auf slawische Einsiedler stießen, während sie im rumänischen Innenland ein entvölkertes Land vorfanden.

Schramm zieht aus dieser Übersicht der Ansichten einzelner Philologen auch Schlüsse für seine eigene Forschung. Erstens muß man klar machen, welche Sprachen sich einschalteten, wenn eine gewisse Form entstehen sollte, wobei man das kollektive Element (Wirkung der Gruppe) von